

Muhammed Veli MERCAN

Yüksek Lisans Öğrencisi, Ortadoğu Siyasi Tarihi ve Uluslararası İlişkileri Anabilim Dalı, Marmara Üniversitesi
Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları Enstitüsü
mvelimercan02@gmail.com
ORCID: 236025272

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi

Öz: Orta Doğu ve Mısır'da toplum ve siyasetin yapısını anlamak, tarihsel tecrübelerin analizini yapabilmek ve muhtemel senaryoları öngörebilmek, bölgede toplumsal, kültürel ve siyasal anlamda önemli bir konuma sahip olan İslami hareketlerin ortaya çıkışını, gelişimini ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamayı gerekli kılmaktadır. Çok sayıda ve farklı ideolojilerde İslami hareketler tarihten bugüne bölgede var olmuşlar ve siyasetin ve toplumun dönüşümü üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır. Söz konusu İslami hareketler müesses nizam içerisinde bir değişim ve dönüşümü- İslami temeller üzerinden- gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Bu müesses nizam, karşısında durulduğu iddia edilen bir öteki” olarak tanımlanmaktadır. Söz konusu “öteki”nin ne olduğu dönemselsel olarak farklılık gösterebilmektedir. Mısır İslami hareketinin filizlenmesinde etkili olan unsur ise sömürgecilik ve Batılılaşmaya tepki olarak kendini göstermiştir. Sömürgeci güçlerin kültürel, toplumsal, siyasi ve ekonomik faaliyetlerine karşı İslam ve milliyet duygusu ön plana çıkmıştır. Böylece, İslami hareketler ve milliyetçi gruplar müşterek hedef doğrultusunda birlikte hareket etmişlerdir. İslami ve milliyetçi hareketlerin mücadelesi ile kazanılan bağımsızlığın ardından başlayan ulus devlet inşası sürecinde İslami hareketler saf dışı bırakılmış ve kontrol ve baskı altına alınmıştır. Bu dönem itibarıyla da mücadele edilen “öteki” ulus devlet ideolojisi ve yerel iktidarların baskıcı faaliyetleri olmuştur. Fikri altyapı ve hareketin içindeki bölünmeler kadar dışardan etki eden faktörler de hareketin dönüşümünde ve radikal düşüncenin güç kazanmasında önemli rol oynamıştır. Cemal Abdülnasır dönemi uygulamaları Seyyid Kutub ideolojisinin gelişimini ve Enver Sedat dönemi bu ideolojinin geniş kitlelerce benimsenmesini ve radikalizmin güç kazanmasını tetiklemiştir. Bu doğrultuda çalışma, 1960-1980 yılları arasında Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesinin temellerini anlamaya yönelik, Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını, temellerini ve dönüşümünü tarihsel bir bakış açısıyla ikincil kaynaklar üzerinden incelemektedir.

Anahtar Kelimeler: *İslami Hareket, Mısır İslami Hareketi, Müslüman Kardeşler, Radikalizm, Seyyid Kutub*

İlgili makale “Araştırma ve Yayın Etiğine” uygun olarak hazırlanmıştır.

Tür: Araştırma Makalesi

Makale Gönderim/Kabul Tarihleri: 25.10.2020/05.05.2021

Kaynak Gösterim: Mercan, Muhammed Veli. 2021. “Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi” *DSJOURNAL* 2 (1) (Haziran): 36-52

Muhammed Veli MERCAN

Master Student, Department of Political History and International Relations of Middle East, Marmara University
Institute of Middle East and Islamic Countries Research
mvelimercan02@gmail.com
ORCID: 236025272

The Fundamentals of Radical Thought in Egypt: An Evaluation of Islamic Movements in the Period Between 1960-1980

Abstract: In order to understand the structure of society and politics, to be able to analyze historical experiences and to predict possible scenarios in the Middle East and Egypt, it is important and necessary to understand the emergence, development and transformation of Islamic movements, which have an important social, cultural and political position in the region. A large number of Islamic movements from different ideologies have existed in the region from history to the present and have had significant effects on the transformation of politics and society. These Islamic movements aim to realize a change and transformation within the existing order – through Islamic basis. This established order is defined as an “other” that is allegedly opposed. What the “other” is may change in process. The factor that was effective in the sprouting of the Egyptian Islamic movement showed itself as a reaction to colonialism and Westernization. The sense of Islam and nationality has come into prominence against the cultural, social, political and economic activities of the colonial powers. Thus, Islamic movements and nationalist groups were able to act together towards a common goal. In the process of nation-state building that started after the independence gained by the struggle of Islamic and nationalist movements, Islamic movements were excluded and eliminated and put under control and pressure. As of this period, the "other" element to be fought was the nation state ideology and the repressive activities of local governments. Aside from intellectual foundation and the divisions within the movement, external pressures have also played an important role in the transformation of movement and the strengthening of radical thought. The practices of Nasser period were influential in the development of the Qutb ideology, and the Anwar Sadat period triggered the adoption of this ideology by the masses and the strengthening of radicalism. Accordingly, this study examines the emergence, foundations and transformation of the Egyptian Islamic movement through secondary sources, with a historical perspective, in order to understand the foundations of the religious radicalism thought produced in Egypt between the years 1960-1980.

Keywords: *Islamic Movement, Egyptian Islamic Movement, Muslim Brotherhood, Radicalism, Sayyid Qutb*

The related article has been prepared in accordance with "Research and Publication Ethics".

Genre: Research Article

Article Submission/Approval Dates: 25.10.2020/05.05.2021

To Cite: Mercan, Muhammed Veli. 2021. “Mısır’da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi” *DSJOURNAL* 2 (1) (June): 36-52

Mısır'da Radikal Düşüncenin Temelleri: 1960-1980 Arası Dönemde İslami Hareketlerin Değerlendirmesi

Bir toplumsal hareket olarak İslami hareketler mevcut düzen içerisinde bir değişim ve dönüşümü- İslami temeller üzerinden- gerçekleştirmeyi amaçlamaktadır. Mevcut düzen olarak adlandırılan ve karşısında durulduğu iddia edilen nesne ise süreç içerisinde değişiklik gösterebilmektedir. Çalışmanın odağını teşkil eden Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını tetikleyen unsur sömürgecilik ve Batılılaşmaya tepki olarak kendini göstermiştir. Sömürgeci güçlerin toplumsal, siyasi ve kültürel faaliyetlerine karşı İslam ve milliyet duygusu ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda, İslami hareketler ile milliyetçi hareketler müşterek hedef doğrultusunda birlikte hareket edebilmişlerdir. Bağımsızlığın kazanılması ve ardından ulus devlet inşası sürecinde ise İslami hareketler baskı ve kontrol altına alınmaya çalışılmış ve bu kez mücadele edilen unsur ulus devlet ideolojisi ve yerel iktidarların faaliyetleri olmuştur. Düşünsel temel ve hareketin içindeki bölünmeler kadar dışardan gelen baskılar da hareketin dönüşümünde ve radikal düşüncenin güç kazanmasında önemli rol oynamıştır. Abdülnasır dönemi uygulamaları Kutub ideolojisinin gelişimini ve Enver Sedat dönemi bu ideolojinin geniş kitlelerce benimsenmesini ve radikalizmin güç kazanmasını tetiklemiştir.

Toplumsal hareket kavramını müşterek amaçlar çerçevesinde bir araya gelmiş insan topluluklarının çıkarları, değerleri ve düşünsel temelleri doğrultusunda ortak bir ses ve kamuoyu oluşturma biçimi olarak tanımlayacak olursak, İslami hareketler de İslami temeller doğrultusunda kültürel, toplumsal, siyasi ve kimi zaman ekonomik dönüşümleri amaçlayan, sorunların çözümünü sağlama ve mevcut düzeni değiştirme/dönüştürme gayesi güden bir toplumsal harektir. Mısır İslami Hareketinin de ortaya çıkışını tetikleyen temel unsur sömürgecilik ve Batılılaşma olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte sömürgeci güçlere ve onların yerel işbirlikçilerine karşı İslami ve milli nüansları olan bir mücadele söz konusudur. Bu doğrultuda, bağımsızlık hedefine yönelik olarak ortak bir noktada buluşan İslami ve milliyetçi hareketler birlikte hareket edebilmişlerdir. Bağımsızlığın kazanılmasının ardından seküler ulus devlet inşası süreci bağımsızlık mücadelesinde hayati öneme sahip olan İslami hareket açısından sancılı olmuştur. Ulus devlet ideolojisi ve uygulamaları Mısır İslami Hareketi için yeni öteki olmuş ve buna karşı bir mücadele başlatılmıştır. Abdülnasır dönemi uygulamaları Seyyid Kutub ideolojisinin gelişimi için zemin oluşturmuş ve Enver Sedat döneminde ise bu ideoloji geniş kitlelerce benimsenerek radikalizm pratikte güç kazanmıştır. Bu doğrultuda çalışmada, 1960-1980 yılları arasında Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesinin temellerini anlamaya yönelik, Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışı, temelleri ve dönüşümü analiz edilecektir. Bu amaca yönelik olarak, İslami hareket kavramının ifade ettiği anlam, Mısır İslami Hareketinin ortaya çıkışı ve temelleri ve hareketin dönüşümü ele alınacaktır.

Son olarak, çalışmada betimsel araştırma ve nitel veri toplama yöntemi kullanılmış olup elde edilen bulgular ise niteliksel olarak tasnif edilmiştir. Araştırma sürecinde ikincil kaynaklardan yararlanılmıştır. Çalışmada sunulan bilgi ve dokümanlar etik kurallar çerçevesinde elde edilmiş, bu bilgiler ışığında ulaşılan değerlendirme ve sonuçlar bilimsel ahlak kurallarına uygun olarak sunulmuş, çalışmada faydalanılan bütün eserlere uygun atıfta bulunularak kaynak gösterilmiştir.

İslami Hareket Kavramı Ne İfade Eder?

İslami hareket kavramı daha çok modern anlamda kullanılan bir terim olmakla birlikte, 20. yy'da ulus devlet ideolojisine ve uygulamalarına karşı ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Bu bağlamda, ekseriyetle, politik bir anlam ifade etmektedir. Diğer yandan, bu terim ile aynı anlamda kullanılan İslamcılık kavramı ise tarihsel olarak daha eski zamanlarda ortaya çıkmış ve daha çok toplumsal ve dini anlamda yenilenme ve öze dönme olarak tanımlanmaktadır. Bu kavram İslami hareket kavramına nispeten daha geniş kapsamlı bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. İslamcılık kavramı, İslam'ın yeniden hâkim kılınması, Müslümanların Batılı zihniyetten, esaretten ve bidatlardan kurtarılması ve birleştirilmesini gaye edinen siyasi, düşünsel ve ilmi boyutları olan bir hareket olarak tanımlanmaktadır (Kara 1997, 16'dan aktaran Çakmaktaş 2014, 10). Başka bir deyişle, İslamcılık, ibadet esaslarının yerine getirilmesinin yanında, İslam'ın ilkelerini, Kuran ayetleri doğrultusunda hâkim kılmak ve yaşamın her alanının düzenlenmesini öngörmektedir (Erkilet 2017, 182). Bu bağlamda, toplumsal, kültürel, siyasi anlamda düzenlemeleri gerekli kılmaktadır. İslamcılık ve İslami hareketler, bu ilke doğrultusunda, sömürgeci güçlerin saldırılarına ve yerel iktidarların İslam dışı uygulamalarına karşı koymaya yönelik gelişme göstermişlerdir.

Bu bağlamda İslamcılık hareketi açısından "tecdid" ve "ıslah" kavramları önemi haizdir. Yenilenme ve bozulanın düzeltilmesini amaçlayan bu harekete göre toplumsal ve siyasal düzen eskimiş ve bozulmuştur. Müslümanların dinden uzaklaşmış olmaları dolayısıyla bir yenilenmeye ihtiyaç vardır. İslam dünyasının sömürge deneyimi yaşıyor olması ve kendi kimliğini kaybetmiş olmasının sebebi olarak bu görülmektedir. Dolayısıyla bozulan toplumsal ve siyasal yapının yeniden düzeltilmesi gerekmektedir (Çakmaktaş, 2104, 11). Ulus devlet oluşumunun gerçekleşmesinden çok önce var olan İslamcılık kavramı İslami harekete nazaran daha geniş çerçeveli bir nitelik teşkil etmektedir. İlmi, içtimai, siyasi, kültürel anlamda çalışmaları içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte, İslamcılık ve İslami hareket kavramlarını eskimiş ve bozulmuş toplumsal ve siyasal yapının İslami temeller doğrultusunda yenilenmesi ve yeniden inşa edilmesini amaçlayan toplumsal hareketler olarak özetlemek mümkündür. Bu iki kavramı birbirinden ayıran en temel husus ise İslamcılık kavramının entelektüel birikimi, İslami hareket kavramının ise bu entelektüel temel doğrultusunda daha çok bir aksiyonu ifade ediyor olmasıdır (Çakmaktaş 2014, 13).

Tarihsel süreç içerisinde incelendiğinde, İslami hareketler, en özet şekliyle, peygamberin hadis ve uygulamalarından uzaklaşmış olması ve bunlara geri dönülmesi gerekçesiyle ortaya çıkmışlardır. Bu bağlamda, 19. yy'a kadar olan dönem içerisinde bu hareketler dinin korunması, toplumun bilinçlendirilmesi ve ıslah edilmesi çabası içerisinde olmuşlardır. Özellikle 19. yy. sonları itibariyle İslami hareketlerin sömürgecilik ve Batılılaşma karşıtlığı ile siyasi boyutu ön plana çıkmaya başlamıştır (Malhem 2019, 8).

İslami hareketlerin gelişimini dönemselleştirecek olursak, ulus devlet öncesi ve sonrası şeklinde bir ayırım yapmak mümkündür. İlk dönem, tecdid ve ıslah çalışmalarının ön planda olduğu bir dönemdir. Bu dönemde, kimliğini ve İslami değerlerini sömürgecilik dolayısıyla kaybetmeye yüz tutan İslam toplumu varlığı düşüncesi söz konusudur. Bu dönem, sömürgecilik ve Müslümanların Batılılaşması sonucunda kültürel, ekonomik ve siyasi bozulma ve özden uzaklaşmanın etkisiyle geri kalmışlığın sorgulanmaya başladığı ve entelektüel temelin yoğunlukta olduğu bir dönemi ifade etmektedir. Bu doğrultuda, sömürgeci kurtulma ve öze dönmenin tek yolu olarak İslam'ın hâkim kılınması anlayışı ortaya çıkmıştır (Malhem 2019, 10). Bu dönem, İslami hareketler açısından, İslam toplumunun kurulmasına yönelik olarak siyasi, kültürel ve toplumsal anlamda entelektüel birikimin gerçekleştiği bir dönem olmuştur.

İkinci dönem ise, daha çok, Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle başlayan ve İkinci Dünya Savaşı sonrası ulus devlet oluşum sürecinde İslami hareketlerin gelişme gösterdiği bir dönem olmuştur. Bu dönem, bağımsızlığın kazanılmasının ardından ortaya çıkan iktidar mücadelesi içerisinde İslami hareketlerin baskı ve kontrol altına alındığı ve otoriterleşme sonucunda dini radikalizmin güç kazandığı bir dönemi ifade etmektedir. İkinci dönemde, İslami hareketler açısından siyasi hedeflerin öne çıkmaya başladığı, iktidarı ele geçirme çabasının söz konusu olduğunu söylemek mümkündür. İslami hareketlerin gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olan 1947 yılında Pakistan İslam Devleti'nin kurulması İslami hareketlerin politize olmasının ve milli devlet formunu savunmalarının yolunu açmış oldu (Bulaç 2012, 42).

Mısır'da İslami Hareketin Ortaya Çıkışı ve Temelleri: İhvan-ı Müslimin

Orta Doğu'nun çoğu ülkesinde olduğu gibi Mısır da sömürge deneyimi yaşamış ve bu dönemde sömürgeci güçlerin saldırıları ve Batılılaşma, İslam alimlerince İslam'dan uzaklaşmanın sonucu olarak yorumlanmıştır. Bu gelişme İslamcılığın tekrardan canlanmasına zemin hazırlamıştır. Mısır'da İslamcılık tecrübesi erken dönemlerde ortaya çıkmış ve diğer Arap ülkelerinde ortaya çıkan İslami hareketler için esin kaynağı olmuştur. Bu açıdan Mısır İslami Hareketinin oluşumu ve gelişimi bölgede meydana gelen gelişmeleri anlamak açısından önemi haizdir.

Mısır bölgede en çok İslami grubu bünyesinde barındıran bir ülke olma niteliğine sahiptir (Erkilet 2017, 228). Fakat odak noktası 1960-1980 döneminde Mısır'da üretilen dini radikalizm düşüncesi olduğundan çalışmanın bu bölümünde, bölgede önemli bir tesir oluşturan ve Mısır'ın en büyük İslami hareketi olan Müslüman Kardeşler Hareketi'nin entelektüel temelleri, oluşumu ve gelişimi incelenecektir. Diğer yandan, Mısır'da var olan diğer İslami gruplar, ekseriyetle, hayır faaliyetleri, dini, toplumsal ve mesleki çalışmalar yürütmekteydi (Lia 2014, 80). Dolayısıyla çalışmanın odağını oluşturan radikalizmin anlaşılabilmesi doğrultusunda Müslüman Kardeşler hareketi önemli bir konuma sahiptir.

Söz konusu dönemde fikir ve aksiyon anlamında radikalizmin güçlenmesinin ardında yatan etmenlerin anlaşılabilmesi, Müslüman Kardeşler hareketinin tarihsel süreç içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümün temellerinin incelenmesini gerekli kılmaktadır. Bu nedenle, hareketin geçmişinin kısaca incelenmesi faydalı olacaktır. Bununla birlikte, kendinden sonrakiler üzerinde önemli etkiler bırakmış olan Seyyid Kutub, Abdüsselam Farac ve Salih Seriyeye gibi isimler ve onların düşünce ve etkileri de ele alınacaktır. Nitekim, Müslüman Kardeşler Hareketinin içerisinde meydana gelen dönüşümün bu kişiler üzerinde önemli etkileri olmuştur. Bu bağlamda Müslüman Kardeşler hareketinin ele alınmasındaki gaye, hareketin siyasi bir yapıya sahip oluşu, iktidar mücadelesine dahil olması, mevcut iktidarlar ile mücadelesi ve geçirmiş olduğu dönüşümün 1960-1980 döneminde göreceğimiz radikalleşmenin temellerinin anlaşılabilmesini sağlamaktır.

Mısır'da Müslüman Kardeşlerin yanı sıra, birçok İslami grup bulunmaktadır. Örneğin; 1960'larda gelişme gösteren Kutub ideolojisi, Salih Seriyeye ve Abdüsselam Farac gibi isimler öncülüğünde cihad hareketleri Mısır İslamcılığı açısından önemi haizdir. Müslüman Kardeşler hem Mısır İslamcılığı hem de Orta Doğu'nun diğer ülkelerindeki İslami hareketler açısından büyük bir öneme sahip olduğundan, merkezi bir konuma sahiptir. İhvan-ı Müslimin'i anlamak hem Mısır İslami hareketinin serencamını hem de bölgedeki diğer Sünni İslami hareketleri anlamak açısından elzemdir. Mısır'da dini radikalleşmenin ardında yatan etmenlerin önemli bir kısmını Müslüman Kardeşler hareketinin dönüşüm sürecinde görmek mümkündür. Zira, 1960-1980 döneminde Mısır'da ortaya çıkan radikal düşünce ve gruplar İhvan'ın içinden türemiştir (Erkilet 2017, 229).

Hasan el-Benna öncülüğünde teşkilatlanan Müslüman Kardeşler Mısır'da İslami mücadelenin ve İslami yaşam savunuculuğunun kilit aktörüdür. Benna, kendisinden önceki İslamcı görüşlerin aksine, fikri gelişmenin yanı sıra, İslam davasının savunulmasının bir aksiyon haline getirilmesi gerektiğini ileri sürmüştü. Onun görüşlerine göre, İslam'ın bir devlet ve toplum tasavvuru vardır ve İslami Hareket de bu doğrultuda organize olmalıdır (Erkilet 2017, 230). Hasan el-Benna, ilim, terbiye ve cihad kavramları üzerinden, Hz. Muhammed ve sonraki dört neslin yaşayışı ve İslam'ın gereklilikleri üzere toplumun ve devletin yeniden inşa edilmesi gerektiğini düşünerek harekete geçti (Benna 1987, 125-130'dan aktaran Erkilet 2017, 230). Bu amaca yönelik olarak, toplum, eğitim, siyaset, kültür, ekonomi gibi çok çeşitli alanlarda İslami temelleri esas alan faaliyetler gerçekleştirildi. Benna ve İhvan'ı seleflerinden farklı kılan ise hareketin siyasi boyutuna ağırlık vermiş ve bir devlet tasavvurunu savunmuş olmasıdır (Büyükkara 2017, 159; Lia 2014, 79). Sömürgeci güçlere, onların yerel işbirlikçilerine ve Batı taklitçiliğine karşı İslami değerler ile toplumun dönüştürülmesi hedeflenmişti. İslami devlet fikrinin bu dönemde ağırlık kazanmış olmasının en önemli sebeplerinden bir tanesi de Birinci Dünya Savaşı'nın ardından 1924 yılında hilafetin kaldırılması ile İslam toplumlarının sahipsiz kaldığı düşüncesidir. Bu nedenle, siyasi mücadele ve İslami devlet İslami hareketlerin birincil gündeminde yer almıştır (Çakmaktaş 2014, 15).

İslami hareketlerin ortaya çıkması üzerinde önemli bir rol oynayan bir başka unsur ise sömürge deneyimi dolayısıyla Batı taklitçiliğinin İslam toplumlarına yerleşmesi sonucunda toplumsal ve kültürel problemlerin meydana gelmesidir. Bu dışsal probleme çözüm arayışları ve bu problemin kaynağı ile mücadele de Mısır İslami hareketinin gündeminde olmuştur. Bu bağlamda, modernleşmeye karşı toplumun İslamlaştırılması temel gaye olarak belirmiştir (Erkilet 2017, 254). Şu gerçeği de vurgulamakta fayda vardır ki; elbette dış etmenler de İslami hareketin ortaya çıkışında ve gelişiminde yadsınamaz öneme sahiptir, ancak bir İslami hareketin özünü oluşturan ve onu olduğu şey yapan iç dinamikleridir. İhvan'ın özünü oluşturan kendi iç yapısal özelliği de İslam ideolojisi, siyasi, toplumsal ve hukuki düzenlemeleridir (Erkilet 2017, 243).

İhvan'ın düşünsel altyapısı Selefi anlayışa dayanmakla birlikte, Selefi ve Sufi anlayışın bir sentezi olarak ortaya çıkmıştır. İhvan temelinde yer alan Selefi anlayış Vehhabi Selefi anlayıştan bütünüyle farklıdır. Bu anlayışın Kuran ayetlerini merkeze alan ve İslam'ın ilk ve ana kaynaklarına dönüşü temsil eden Abduh ve Reşit Rıza çizgisini devam ettirdiğini söylemek mümkündür (Büyükkara 2017, 162; Lia 2014, 82; Ayubi 1991, 101). İhvan'ın temsil ettiği çizgi hem düşünsel gelişimi hem de aksiyon boyutunu birlikte barındırmaktadır. Bu bağlamda, ilim, düşünce, eğitim ve kültür alanlarının yanı sıra, siyasi ve ekonomik faaliyetleri de gerekli görmektedir. İslam'ın hayatın her alanını düzenlediği inancı doğrultusunda, siyaset vurgusu da İhvan hareketi için önemi haizdir (Benna 2007, 277).

İhvan hareketinin ortaya çıkışı ve siyasi boyutunun ön planda olmasını sağlayan en önemli faktörün ise İngiliz sömürgeciliğine karşı mücadele, Mısır'ın tam bağımsızlığı ve bir İslam devleti ideali olduğu söylenebilir (Pargeter 2016, 17-19). Toplumsal, siyasi, kültürel, ilmi, ekonomik anlamda gerekli İslami düzenin ne olduğunun ortaya konulması söz konusu olmuştur. Bu doğrultuda, İslam toplumlarının içerisinde bulunduğu yozlaşmış düzen ıslah edilerek İslami düzen tesis edilmeliydi. Bunun yanı sıra, İhvan hareketi bağımsızlığın kazanılmasının ardından kurulan ve sömürgeci güçlerin etkisinden kurtulamayan monarşi idaresine de karşı bir tutum sergilemiştir. Bu durum, Benna ve İhvan hareketinin siyasi bir alternatif oluşturma amaçlarını açıklayıcı niteliktedir (Büyükkara 2017, 163).

Ulus devlet tecrübesine kadar olan dönem içerisinde, İhvan özelinde, ılımlı ve radikal düşüncenin bir arada var olduğunu ve günümüzde anladığımız anlamlardan farklı olduklarını

söylemek mümkündür. İhvan hareketi, İslami düzen ve İslam devleti kurma ideali doğrultusunda radikal bir karakter taşımaktaydı. Bu anlamda, toplumun ihya edilmesi, sömürgeci güçlerin ülkeden çıkarılması ve İslami temeller doğrultusunda bir devlet tasavvuru İhvan hareketinin revizyonist karakterini ön plana çıkarmaktadır. Bunun yanı sıra, İhvan hareketi, zaman zaman, belirlenen hedeflere ulaşabilmek için, statüko içerisinde hareket etmiş, mevcut iktidar ile iş birliği yapmıştır. Bu açıdan, İhvan ılımlı bir karakter de sergilemiştir. Elbette, İhvan'ın bu durumu hem İhvan içerisinde hem de militan gruplar arasında rahatsızlık oluşturmuş ve eleştiri konusu olmuştur (Pargeter 2016, 21-22).

Mısır'da İslami hareketin bölünmesini ve dönüşümünü etkileyen ve ilerleyen yıllarda radikalleşmeye önemli ölçüde zemin hazırlayan en önemli gelişmelerden bir tanesi de Benna'nın hayatını kaybetmesidir. Zira Benna'nın ölümü İhvan içerisindeki bölünmenin gün yüzüne çıkmasına sebebiyet vermiştir. Militanlaşma yanlıları ve silahlı mücadeleyi savunanlar ile daha ılımlı bir yaklaşıma sahip olanlar arasındaki ayrılık gün yüzüne çıkmıştı. Benna, hareket içindeki farklı kesimleri bir arada tutmaya çalışmaktaydı ve dengeli bir yapı kurma çabasındaydı. Temelde bu anlaşmazlık harekete kimin öncülük edeceği hususunda meydana gelmiş gibi görünse de esas itibarıyla hareketin gelecekte nasıl bir yol ve yöntem izleyeceği ile yakından ilintiliydi (Pargeter 2016, 26).

Mısır İslami hareketinin dönüşümü, dini radikalizmin gelişimi ve militanlaşma açısından en önemli dönüm notası, hiç şüphesiz, monarşiden cumhuriyete geçildiği ve ulus devlet inşasının başladığı 1952 devrimidir. Tıpkı bağımsızlık mücadelesi veren diğer Orta Doğu ülkelerinde olduğu gibi, Mısır'da da devrime giden süreçte, tüm gruplar müşterek bir hedef doğrultusunda birleşerek birlikte hareket etmişlerdir. Bu noktada, önemli gelişme ise devrim sonrasında kurulacak düzenin nasıl olacağı tartışması ve bunun sonucunda meydana gelen iktidar mücadelesi olmuştur.

Buraya kadar, İslami hareket kavramının ne ifade ettiği ve Mısır İslami hareketinin ortaya çıkışını etkileyen faktörler ile hareketin fikri altyapısı Müslüman Kardeşler özelinde ele alındı. Bunu yapmaktaki gaye ise radikalleşmenin ve hareket içerisindeki bölünmelerin anlaşılabilmesini kolaylaştırmaktır. Çalışmanın sonraki bölümlerinde, Mısır'da cumhuriyet rejiminin kurulması, Nasır ve Sedat dönemlerinin temel nitelikleri doğrultusunda Seyyid Kutub ideolojisi, Radikalizmin güçlenişi ve dini radikal düşünce üzerinde önemli etkileri olan Salih Seriyeye ve Abdüsselam Farac gibi isimler değerlendirilecektir.

Hareketin Dönüşümü: Radikal Düşüncenin Temelleri

Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelerinde sömürü deneyimi yaşamış ve bağımsızlık mücadelesi vermiş olanlarda ekseriyetle görülebileceği üzere, bağımsızlık hedefinde birleşebilen gruplar bağımsızlıktan sonra kurulacak düzenin nasıl olacağı konusunda görüş ayrılıklarına düşmekte ve sonrasında iktidarı bir şekilde ele geçiren grup otoriter eğilimler göstermektedir. Mısır örneğinde ise ilk olarak sömürgeci güçler ülkeden çıkarıldıktan sonra kurulan monarşik düzen İslami hareket üzerinde ciddi bir baskı oluşturmuştur. Ancak Mısır İslami hareketi açısından en önemli dönüm noktası ise cumhuriyet devrimi ve ulus devletin kurulması olmuştur. Devrime giden süreçte Müslüman Kardeşler monarşi idaresi altında yaşadıklarının etkisi, devrimi gerçekleştirenlerin İhvan ile olan yakın ilişkileri nedeniyle Hür Subaylar hareketini desteklemiş ve cumhuriyetin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır (Çakmaktaş 2014, 46). Bu anlamda, İhvan'ın arkasında olan halk desteği önemli bir etkiye sahip olmuştur. Ancak ulus devletin kuruluşundan sonra yeni düzeni şekillendirecek unsurların ne olacağı konusunda görüş ayrılıkları meydana gelmiş ve iktidarı ele geçiren Nasır rejimi milliyetçi sosyalist ideolojiyi hâkim kılmaya çalışmıştır. Müslüman Kardeşler ve Nasır rejiminin görece iyi ilişkileri

devrimden sadece iki yıl sonra kaybolmuştur. Nasır, iktidarını güçlendirmek, modern ve tam bağımsız bir milli devlet kurabilmek için sivil toplum üzerinde önemli bir baskı ve kontrol mekanizması kurmaya çalışmıştır (Kepel 1985, 26).

Cumhuriyet rejiminin tesis edilmesinin ardından Nasır yönetiminde kontrolü sağlayarak bugüne kadar verilen mücadelede önemli bir aktör olan İhvan özelinde İslami hareketi saf dışı bırakmıştır (Büyükkara 2017, 164). Bu tarihten itibaren, İhvan ve Mısır İslami hareketi içerisinde radikal düşünceler gelişme göstermiş ve militanlaşma artmıştır. Cumhuriyetin kurulmasının ardından İslami hareketin dönüşümü üzerinde kayda değer etkiye sahip olan çeşitli kırılma noktaları meydana gelmiştir. Nasır rejiminin baskı ve kontrol mekanizması Seyyid Kutub öncülüğünde dini radikal düşüncenin ortaya çıkmasını ve Enver Sedat dönemi uygulamaları bu düşüncenin geniş kitlelerce benimsenmesinin ve militanlaşmanın önünü açacak bir ortam sundu (Kepel 1985, 23). En nihayetinde, radikalleşme Enver Sedat suikastı ile zirve noktasına ulaştı.

Çalışmanın bu kısmında, 1960-1980 döneminde üretilen dini radikal düşünceye dair gelişmeler ele alınacaktır. Bu doğrultuda, ulus devletin doğuşu, Nasır ve Sedat rejimlerinin uygulamaları çerçevesinde Seyyid Kutub ideolojisi, Salih Seriyeye ve Abdusselam Farac gibi isimlerin radikal düşünce üzerindeki etkileri ve militarist radikalleşme değerlendirilecektir.

Nasır Dönemi: Seyyid Kutub İdeolojisi

Buraya kadar ele alınan hususlar, İhvan'ın İslami bir düzen tesis etme doğrultusunda revizyonist ve "radikal" bir çizgi izlediğini ortaya koymaktadır. Ancak İhvan'ın bu çizgisinin Kutub ideolojisinde ortaya çıkan radikal düşünceyi ifade ettiğini söylemek mümkün değildir. Şunu da kaydetmek gerekir ki, İhvan'ın ilk kuruluş ve gelişme döneminde oluşturulmuş örgütlenme yapısı ve mücadele yöntemi Kutub ideolojisine zemin hazırlamıştır (Erkilet 2017, 259).

Kutup hareketini aktivist bir hareket olarak değerlendirmek mümkün değildir. Döneminin içinde bulunduğu şartlar doğrultusunda düşünsel çalışmalar ortaya koymuş, örgütlenme anlamında bir başarı kaydedememiştir. Ancak bununla birlikte, Seyyid Kutub'un ortaya koymuş olduğu düşünsel temeller kendinden sonra ortaya çıkan İslami ve özellikle cihadi hareketlere esin kaynağı olmuştur (Verdani 2011, 92).

Bir İslami hareketin geçirmiş olduğu dönüşüm incelenirken iç dinamiklerin meydana getirdiği değişimler kadar hareketin dışından gelen etmenlerin de analize dahil edilmesi doğru bir sonuç ortaya konması bakımından elzemdir. Bu itibarla, Kutub ideolojisinin anlaşılması için İhvan'ın tarihsel seyri kadar, ulus devlet oluşumu ve Nasır dönemi baskı ve kontrole dayalı politikaların incelenmesinin de önemi haizdir. Dolayısıyla çalışmanın bu kısmında, Nasır döneminin kısa bir özeti verildikten sonra, Kutub ideolojisinin ortaya çıkışı, etkileri ve İhvan içerisinde gelişimi ele alınacaktır.

Özellikle 1954 yılı itibariyle, bir yandan, İhvan üzerindeki baskı, tutuklamalar ve en sonunda hareketin yasaklanması, diğer yandan hapisanedeki ağır şartlar İhvan içerisinde ılımlı mücadele yönteminin sorgulanmasına ve radikal düşüncenin gelişmesine yol açtı (Büyükkara 2017, 165). Bu gelişmeler İhvan ile Mısır devletinin tekrar karşı karşıya getirdi. İhvan içerisinde meydana gelen mücadele yönteminin nasıl olacağı tartışmalarının merkezinde de Seyyid Kutub ön plana çıktı.

Müslüman Kardeşlerin Hür Subaylar hareketi öncülüğündeki devrime vermiş olduğu destek devrimin ilk yıllarında Nasır rejimi tarafından karşılığını bulmuştur. İktidarını konsolide etmek

isteyen Nasır muhalif seslerin ve sivil toplumun yükselmesini engellemek için çabaladı ve bu doğrultuda siyasi grupları yasakladı. Ancak, gücünden ve özellikle halk desteğinden yararlanmak adına İhvan'ın çalışmalarını serbest bırakmıştır (Çakmaktaş 2014, 47). Diğer yandan, 1954 yılı itibariyle, sosyalizm ve Arapçılık ideolojisini hâkim kılmaya yönelik olarak, Nasır, Mısır'ın laikleştirilmesi yönünde adımlar attı ve bu gayesinin önünde en önemli engeli teşkil eden İhvan'ı saf dışı bırakmaya çalıştı (Erkilet 2017, 227-228). Nasır'ın laik, sosyalist ve milliyetçi ideolojisi devrimden kısa bir süre sonra gün yüzüne çıkmış ve bu andan itibaren, İhvan ve Nasır arasındaki -zaten ideolojik bir temele oturmayan- ittifak bitmiş oldu.

Bu dönemden itibaren, İhvan yeni yönetimi eleştirmeye başlamış ve İslami bir düzenin ve İslam devletinin tesis edilmesi yönünde çağrılarda bulunmuştur. Bu gelişme, ülkeyi artık kontrol altına almış olan Nasır açısından rejime bir tehdit olarak algılanmış ve İhvan'ın ortadan kaldırılması için harekete geçilmiştir. 1954'te kim tarafından organize edildiği belli olmayan Nasır'a karşı suikast girişimi İhvan'ın ortadan kaldırılması için bir gerekçe teşkil etmiştir (Büyükkara 2017, 165). Bu gerekçe ile Nasır yönetimi, görece bağımsız hareket edebilen ve diğer siyasi yapılanmaların aksine çalışmalarını gerçekleştirebilen (Hourani 2016, 460) son teşkilat olan Müslüman Kardeşler hareketini de yasaklamış, liderlerini tutuklamış ve mallarına el koymuştur (Tignor 2011, 261).

Nasır'ın tasavvur ettiği siyasal sistem halkın iradesine saygıdan ziyade, halk kitlelerini yönlendirmeye dayalı bir niteliğe sahipti. Yapılan anayasal düzenleme ile cumhurbaşkanının yetkileri genişletilmiş ve iktidarı pekiştirilmişti. Nasır 1956 yılında cumhurbaşkanı olduktan sonra ülke içi otoriteyi bütünüyle ele geçirmişti (Clevelend 2015, 343). Bu doğrultuda, iktidarına muhalefet ve tehdit oluşturabilecek aktörleri ortadan kaldırmak istemişti. Müslüman Kardeşler de bunlardan birisiydi. Bu nedenle İhvan ile Nasır arasındaki ilişki karşılıklı güvensizliğe dönüşmüştü. Yaşanan bu kopuş özelde İhvan'a genelde de İslamcılara karşı gerçekleştirilen baskı politikasının başlangıcı olmuştur. Bunun sonucu olarak, radikal İslami düşünce gelişiminin söz konusu olduğu 1960'lı yıllar Nasır rejiminin baskı ve şiddete dayalı politikalarının İhvan hareketinin marjinalleşmesine sebep olan bir dönem olarak değerlendirilebilir (Bozarıslan 2018, 138).

Nasır yönetiminin sosyalizm anlayışı da İslamcılık anlayışı da rejim çıkarlarına hizmet ettiği sürece kullanılabilir olarak karşımıza çıkmaktadır. Başka bir deyişle, Nasır iktidarını güçlendirmek adına sosyalizmi ve İslamcılığı kullanmıştır. Onun sosyalizmi sosyalistleri, İslamcılığı da İslami hareketleri dışlamıştır (Povey 2015, 116). Baskı ve kontrol mekanizmaları ve tutuklama ve yasaklama uygulamaları ile Nasır rejimi İhvan "tehdidini" bertaraf ettiğini düşünmekteydi. Fakat bunun aksine, hareketin liderlerini tutuklamak ve hareketi yasaklamak ülkede ve hatta bölgede geniş kitlelere yayılmış olan İhvan ideolojisini ortadan kaldırmak için yeterli değildi (Kepele 1985, 27; Clevelend 2015, 341). Bu girişimler hareketin resmi varlığını ortadan kaldırmakla birlikte, yer altı örgütlenmelerine engel olamamış ve İhvan da bu andan itibaren yer altında yeniden örgütlenerek muhalefetini ve İslam temelli adil toplum modelini savunmayı sürdürmüştür (Hourani 2016, 461).

Ağır hapis şartları altında yasal olmayan faaliyetlerle geçen bu dönemde, Nasır rejiminin toplama kamplarında İslamcı düşünce gelişimini devam ettirmiş ve bu düşüncenin siyasallaşması açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiştir. Zindan dönemlerinde, mevcut düzen ve yönetim anlayışı sorgulanmaya başlanmış ve yeni öteki olarak belirlenmiştir. Bu dönem içerisinde, aynı zamanda, radikal düşünceler ve militan hareketler gelişme göstermiştir. 1960'lı yılların başında gelişme gösteren Seyyid Kutub ideolojisi de temelde bu dönemin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Kepele 1985, 27-28). Seyyid Kutub başta olmak üzere, Nasır yönetimi altında zindan hayatı süren İslamcılar için hapishanelerin bir tür okul

görevi gördüğünü söylemek yanlış olmayacaktır. Dolayısıyla radikal düşünce ve hareketlerin gelişimi açısından hapis hayatı Hamit Bozarlan'ın deyimiyle "kurucu bir etken" olmuştur (2018, 139). Kaydetmek gerekir ki, tutuklama, yasaklama, işkence gibi sindirme faaliyetleri Nasır yönetimi açısından beklenen sonucu vermemiştir. İhvan'ın faaliyetleri engellendi ancak baskı ve şiddete dayalı rejim uygulamaları ilerleyen dönemde radikal düşünce ve faaliyetler ile militanlaşma eğilimlerine zemin hazırladı (Erkilet 2017, 263).

Eğitim için ABD'de bulunan Kutub, 1952 yılında Mısır'a döndüğünde İhvan'a katılır ve devrim sürecinde Hür Subaylar ve özellikle Nasır ile yakın ilişkiler kurar. Ancak darbe sonrasında kurulan baskı rejimi içerisinde Cemiyetin diğer üyeleri gibi o da tutuklanır ve Nasır rejimi ile ilişkileri bozulur. Hapishane yıllarında dini radikalizme dair düşünceleri gelişti. On yıl hapis hayatının ardından tahliye edildikten sonra radikal İslami düşüncenin referans eserlerinden biri olan "Yoldaki İşaretler" kitabını kaleme aldı. Kitabında savunduğu fikirleri İhvan'ı yeniden canlandırma çabası içerisinde olduğu şeklinde yorumlandı ve tekrardan tutuklandı ve idam cezası verildi ve 1966 yılında idam edilerek hayatını kaybetti (Erkilet 2017, 260).

Kutub, hapis yıllarında, başta İhvan olmak üzere, İslami hareketlerin mevcut sistem içerisinde siyasi faaliyetler ile bocalandıklarını görmüştü. Ona göre, İslami hareketler hükümetten İslami düzen talep etmekle kendilerini oyalamaktan ve kandırmaktan başka bir şey yapmıyorlardı. Bu düşüncelerini İhvan mensupları ile paylaştığında hareket içerisinde bir bölünme meydana geldi. Kutub, toplumun cahiliye toplumu olduğunu ve tebliğ ve cihad yoluyla yeniden İslamlaştırılması gerektiğini düşünmekteydi (Büyükkara 2017, 166). Bununla birlikte Kutub bir hareket organize etmemiş, fakat kendi etrafında toplanan gençlerin entelektüel gelişimleri için çabalamış ve onların eylemlerinin fikri alt yapısını oluşturmuştur. Dolayısıyla Kutub'da aktivist bir liderlik söz konusu olmamıştır (Erkilet 2017, 261). Diğer yandan, Mısır'daki yıllarının büyük bir kısmını hapishanede geçiren Kutub aktivist bir lider olmaktan çok düşünsel bir lider niteliği taşımaktadır.

Öte yandan, Seyyid Kutub'un cahiliye sistemi ile mücadele yöntemi de farklılık göstermektedir. Ona göre, cahiliye ile uzlaşma sağlanamaz ve sistem ile uyumlu bir şekilde mücadele yürütülemez. Parti, dernek gibi gruplar aracılığı ile değil gizli teşkilatlanma yoluyla cahiliye sistemi ile mücadele edilmelidir (Verdani 2011, 88-90). Şunu da kaydetmek gerekir ki, o dönemde Kutub'un ortaya koymuş olduğu düşünce ve fikirler zindanda baskı ve şiddetin kurbanı olmuş bazı İhvan mensuplarınca aşırı bir şekilde yorumlandı. Radikal kavramlar bu insanlara çekici gelmişti. Bu kesim içerisinde olanlar sistemin parçası olmakla suçladıkları İhvan hareketinden ayrıldılar ve militan gruplar içerisine dahil oldular. Salih Seriyeye'nin Askeri Akademi grubu da bu tür oluşumlardan bir tanesidir (Erkilet 2017, 286-287).

Öte taraftan, klasik Selefî anlayıştan farklı bir konumda bulunan Kutub, cihadi Selefiliğe önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Onun İbn Teymiyye'den izler taşıyan cihad, darül İslam, darül harb kavramlarına yapmış olduğu vurgu cihadi Selefî gruplar tarafından dikkatle takibe alınmıştır. Bu dönemden itibaren, halk ile İslami hareketler arasında bir kopukluk meydana gelmiş ve cihad kavramı da terör eylemlerine kaynaklık etmiştir (Büyükkara 2017, 168). Bu radikalleşme ve militanlaşma Enver Sedat'ın suikast ile öldürülmesine kadar gitmiştir.

Kutub ideolojisi yaygınlık kazanmaya başlayınca, İhvan yönetiminde bu dışlayıcı ve şiddet yanlısı yapılanmalara karşı entelektüel bir mücadele başlatıldı. Ortaya çıkan tartışma ise daha çok yöntem konusunda cereyan etmiştir. Kutub karşıtları mücadelenin daha yumuşak ve şiddet içermeyen yöntemlerle yürütülmesi gerektiğini ve cahiliye gibi kavramlarla toplumun tekfir edilmemesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Toplumun yargılamaktan ziyade İslam'a davet çalışmalarını ile mücadelenin sürdürülmesi gerektiğine inanmaktaydılar (Büyükkara 2017, 169).

Bu gelişme İhvan içerisindeki bölünmeyi derinleştirmiş ve İhvan yönetimi radikal düşünce ve faaliyetleri eleştiren bir konumda durmuşlardır.

Kutub, düşüncelerini İslami temeller üzerinden geliştirmiş ve toplumun yeniden bir tanımını yapmadan önce gerçek İslam'ın ne olduğunu ortaya koymuştur. Ona göre, gerçek İslam Kuran'ı temel alan İslam'dır. Sahabeler döneminde Müslümanların ana kaynağı olan Kuran'dan başka bir kaynak yoktur. Hz. Muhammed'in hadisleri ise Kuran'ın içinden çıkmış bir eserdir (Kutub 2019, 16). Ona göre, gerçek İslam hayatın bütün yönlerini kapsayan bir yoldur ve İslam prensipleri ile pratik hayat birbirinden ayrı düşünülemez (Kutub 2016, 85). Bu anlamda Kutub, Rabbanî yöntem olarak adlandırdığı yöntem ile cahiliyye sistemine karşı mücadele edilmesi gerektiğini savunmaktadır. Toplumun İslamlaştırılması ve İslam'ın yeniden eski gücüne dönmesi, Kuran'ın hayata uygulanması ve Sahabenin yolunun takip edilmesini gerektirmektedir. İslami Diriliş Hareketi bu hedeflere ulaşmak için de bir araç görevi görmekteydi. Kutub'un anlayışına göre, toplum, felsefe, devlet İslam dışıdır ve bu gibi unsurların Kuran prensipleri ışığında İslamlaştırılmaları gerekmektedir (Kutub 2019, 10-13). Bu bağlamda, Kutub ideolojisinde cahiliyye sisteminin parçaları olan her türlü unsurla mücadele esastır. Bu mücadele de tebliğ ve cihad yöntemlerine dayanmaktadır. Kutub cahiliyye sistemi ile uzlaşmanın ve onun bir parçası olmanın İslami Dirilişi gerçekleştirmeyeceğini düşünmektedir (Kutub 2019, 24). Hasan el-Benna ve İhvan'ın ılımlı kanadından da bu noktada ayrılmaktadır. Hasan el-Benna'nın metodunda mevcut sistem ile uzlaşma da bir mücadele yöntemi olarak kullanılmıştır. Kutub'a göre cahiliyye sistemi kökten değiştirilmesi gereken bir ötekidir.

Kutub'un cihad anlayışı da hem Mısır İslami hareketleri açısından hem de cihadi selefi gruplar açısından önemli bir konuma sahiptir. Onun anlayışında yalnızca tebliğ ve tedrisat değil, aynı zamanda, cihad da bir mücadele metodu idi. İslami dirilişin önünde engel oluşturanlara karşı cihad davasını Müslümanların görevi olarak addetmekteydi. Kutub ideolojisi tekkere dayalı söylemi de bünyesinde barındırmaktaydı. Bu anlamda, sözde Müslüman olan fakat cahiliyye sisteminin parçası olan devlet yöneticileri ve toplumla mücadele esastır (Pargeter 2016, 155).

Kutub, hakimiyye toplumu olarak adlandırdığı ve Allah'ın nizamının, Kuran'ın prensiplerinin hâkim kılındığı toplum inşasında cihad kavramına önemli bir rol biçmiştir. Ona göre cihad, cahiliyyenin hâkim olmasını engelleme ve hakimiyye toplumunun tesis edilmesi mücadelesidir. Ancak hakimiyyenin tesisi insanlara zorla başka bir inancı kabul ettirmek anlamına da gelmemektedir. Öte yandan cihad bir savunma savaşı da değildir. Ona göre, Allah'ın egemenliğini yok sayıp gücü kendi elinde toplamak isteyen her türlü unsur ile savaşılmalıdır (Kutub 1987, 164'ten aktaran Erkilet 2017, 272). Kutub, belirlemiş olduğu metodoloji ile aile, hukuk, siyaset, ekonomi, sanat, edebiyat gibi alanlarda İslami düzenin tesis edilmesini öngörmektedir (Erkilet 2017, 274-282).

Kutub'un geliştirmiş olduğu ideoloji, düşünsel ve siyasi bir boşluk içerisinde bulunan genç kuşaklar üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Kutub bir yandan, hareketin ideolojik temellerini ortaya koyarken bir yandan da sisteme meydan okumaktaydı. Onun aktivist ve teorisyen kimliği hapisane dışındakiler, özellikle gençler için çekiciydi (Ayubi 1993, 51). Diğer yandan, Nasır rejiminin 1960'ların sonlarına doğru, Suriye ile birleşmenin sona ermesi, Yemen ve 1967 savaşındaki hezimet gibi başarısızlıkları ve ekonomik problemler rejimin meşruiyetinin sorgulanır hale gelmesine ve Kutub ideolojisinin yankı bulmasına zemin hazırlamıştır (Verdani 2011, 44).

Son olarak şunları kaydetmek gerekir ki, Seyyid Kutub'un ortaya koymuş olduğu ideolojinin bir tür terörizm ideolojisi olarak yorumlanması hatalı olacaktır. Kendinden sonra gelen radikal gruplar ve hatta terörist gruplar kimi hususlarda Kutub'a atıfta bulunuyor olsa da onun

düşüncelerinin yanlış anlaşıldığını yahut şahsi dünya görüşleri çerçevesinde yorumlandığı söylemek yanlış olmayacaktır. Zira Seyyid Kutub'un düşünceleri toplumsal, ailevi, siyasi, ekonomik ve dini sorunları kapsayan geniş perspektifli ve tabandan gelen bir devrimi savunan bir ideolojiyi meydana getirmiştir. Eserlerinde toplumun ve sistemin içerisinde bulunduğu sorun ve krizleri gerçekçi bir şekilde tahlil etmiş ve bu sorunların çözümüne yönelik yöntemleri sıralamıştır. Kutub bir kuram ve aksiyonu olan bir yaklaşım ortaya koymuştur. Bir yandan toplumsal ve siyasi bir kuram ortaya koyarken bir yandan da İslami devrimin nasıl gerçekleştirileceğine dair, cihad kavramını merkeze alan, bir mücadele yöntemi öngörmüştür. Kutub şiddeti son kertede bir çözüm metodu olarak değerlendirmektedir. Nitekim Kutub, dinin (İslam'ın) yasalarının ve Allah'ın nizamının baskı ve şiddete başvurulmadan yayılabileceğini düşünmektedir. Bu noktada, toplumsal, siyasi, kültürel, ekonomik düzenin İslami temeller doğrultusunda reformunu ve dinin tebliğ edilmesini ön planda tutmaktadır. Ancak bunların işlemediği noktada güce başvurulabileceğini dile getirmektedir.

Kutub Sonrası Mısır İslami Hareketi ve Enver Sedat Dönemi: Radikalizmin Güçlenişi

Daha ılımlı bir metodolojiyi savunan İhvan yöneticileri ile Mısır devleti arasında bir yumuşama yaşanmamışken, radikal ve militan düşünce ve yapılanmaların rejim tarafından baskılanmış olmasını anlamak kolaydır. Nasır çizgisini devam ettirmeyen Sedat rejimi ilk yıllar İslami hareketlere müsamaha göstermiş (İbrahim, 1984a, 8) olsa da resmi anlamda faaliyetlerine izin vermemiş ve kısa süre içinde baskı ve kontrole dayalı siyaset izlemeye başlamıştır. 1970'li yıllarda Sedat rejiminin içerde baskı ve askeri otoriteye dayalı uygulamaları ve dönemin sonlarına doğru kendisinin de ölüm fermanı olarak nitelendirilen Camp David Anlaşmasını imzalaması radikal düşünce ve hareketler için bir gerekçe oluşturmaktaydı (Büyükkara 2017, 169). Nasır döneminde fikri anlamda gelişme gösteren radikal İslami düşünce, Sedat döneminde şiddet eylemlerine dönüştü. Ekonomik, siyasi, toplumsal faktörlerin bir araya gelmesiyle meydana gelen 1977 olaylarının ardından Sedat İslami hareketlere karşı yumuşak tavrını değiştirdi ve sert, şiddet ve baskıya dayalı önlemlere başvurdu. Bu dönemde, Batı yanlısı politikaları, İsrail ile yakınlaşması İslami hareketlerin Sedat'ı eleştirmelerinin nedenini teşkil etmekteydi. Nasır zindanlarının işkenceye dayalı ağır şartlarında yaşam sürenler arasında, Kutub ideolojisinin de etkisiyle, gelişme gösteren radikal düşünce bu dönemde militan örgütlere dönüştü. Bu dönüşüm Mısır'da şiddetin ve radikalleşmenin temel kaynağı oldu (Erkilet 2017, 283).

Sedat dönemi, Nasır döneminin temel niteliklerinin terk edildiği ve yapısal değişikliklerin meydana geldiği bir dönem olmuştur. Sedat, Nasır'ın aksine, Rusya ile ilişkileri geliştirmekten ziyade, başta ABD olma üzere Batı bloku ile yakınlaşma politikası izledi. Bunun yanı sıra, Süveyş kanalını tekrar açmış, ülkeyi yabancı sermayeye açık hale getirmiş, özel teşebbüslerin önünü açmış, İsrail ile yakınlaşmayı sağlayan Camp David anlaşmasını imzalamıştır. Ayrıca, ekonomik anlamda kapitalist sınıfa hizmet eden bir sistem (İnfitah) oluşturulmuş ve bu durum eşitsizlik uçurumunu derinleştirmiştir. Tüm bunların etkisiyle, ülkede Batılı değerler yeniden yerleşmeye başlamış ve bu gelişme İslami hareketler açısından rahatsızlık verici olmuştur. 1977 yılında zirveye ulaşan şiddet eylemleri tüm bu gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır (Erkilet 2017, 284-285). Şiddet ve radikalleşmenin fikri altyapısını ise, daha önce belirtildiği üzere, Seyyid Kutub ideolojisi oluşturmuştur.

Enver Sedat'ın iktidarında, yeni İslami hareketlerin ortaya çıktığı bu dönemde İslami uyanış kavramı önemli bir konuma sahiptir. Nasır rejiminin meşruiyetini kaybetmesinde önemli bir rol oynayan 1967 savaşında alınan yenilgi İslami uyanışın gelişiminde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Nasır rejiminin ekonomik ve siyasi uygulamalarının başarısızlıkla sonuçlanması dolayısıyla meşruiyetini kaybetmesi, Sedat dönemi uygulamaları sonucunda radikal düşünce ve

hareketlerin güç kazanması İslami canlanmanın önünü açmıştır (Çakmaktaş 2014, 56). Bu dönemde ise eğitimci olan Salih Seriyeye öncülüğündeki Askeri Akademi Grubu ile Abdüsselam Farac öncülüğündeki Cihad Hareketi ön plana çıkmaktadır. Bu hareketler diğerleri ve öncekilerden farklı olarak davet ve ıslah çalışmalarından ziyade, daha politize olmuş bir şekilde devleti hedef almışlardır (Erkilet 2017, 286).

İhvan üyesi olan Seriyeye, İhvan'ın ılımlı bir mücadele yöntemini savunması üzerine daha radikal bir yöntemi savunmuştur. Kendisi de tutukluluk dönemi geçirmiş ve Seyyid Kutub'un düşüncelerinden etkilenmiştir. Bunun sonucunda yine Kutub ideolojisinin savunucuları olan üniversite öğrencileri ile birlikte Askeri Akademi Grubunu kurmuştur (İbrahim 1984a, 12). Seriyeye de Kutub gibi, İslami olmayan rejimin devrilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Bu doğrultuda, şiddet eylemleri gerçekleştirerek Askeri Akademiye saldırdı ancak başarılı olamadı. Hareketin halk desteğinden yoksun olmasının hareketin başarısızlığının temel nedenlerinden birisi olduğu kimi yazarlarca dile getirilmiştir (İbrahim 1984b, 7). Bu itibarla, ilmi, düşünsel, kültürel alanlarda gelişme göstermeden yalnızca siyasi bir hareket olarak şiddet eylemlerinde bulunmanın halk desteğini arkasına alamayacak olmasının en önemli örneği Seriyeye'nin hareketi olmuştur demek yanlış olmayacaktır.

Diğer yandan, kaydetmek gerekir ki, başarısız olmasına rağmen bu hareketler kendisinden sonra gelen hareketler ile bir süreklilik oluşturması bakımından önem arz etmektedir. Abdüsselam Farac'ın Cihad hareketi Seriyeye'nin insan kaynağından beslenmiştir (Erkilet 2017, 287). Bu hareketler birbirleri arasında bir süreklilik oluşturarak her defasında daha radikal ve militan grupları meydana getirmişlerdir. Bu dönemde meydana gelen radikal gruplar hem İhvan'ın ılımlı ve uzlaşmacı yöntemi ile hem de siyasi iktidarın baskıcı, şiddete dayalı ve İslami olmayan uygulamaları ile mücadele etmişlerdir. Bu bağlamda, İslami hareket içerisinde meydana gelen bölünmeler de radikalleşmenin güçlenmesinde etki sahibi olmuşlardır.

Seriyeye de Kutub gibi içinde bulunulan toplumun cahiliye toplumu olduğunu ve devlet yöneticilerinin kafir olduğunu iddia etmekteydi. Ona göre, İslami düzeni kurmanın yegâne yöntemi de cihad idi. Seriyeye Kutub'dan farklı olarak, İslami olmayan siyasi partilere ve kamu kurumlarına, sistemi İslami bir sisteme dönüştürmek koşuluyla, katılmanın yanlış olmadığını söylemekteydi. Diğer yandan, İslami değer ve prensiplerin öncelikle insanların zihniyetine ve gönüllerine yerleştirilmesi gerektiği hususunda da Kutub'dan farklı bir çizgideydi (Erkilet 2017, 288).

Abdüsselam Farac öncülüğünde kurulan Cihad hareketi ise Enver Sedat'ın öldürülmesi ile adımı duyurmuştur. Bu hareketin varlığı 1970'li yılların sonlarında ortaya çıkmıştı. Cihad hareketinin ortaya çıkışının temelinde de 1977 olayları vardır ve bu olaylar esnasında yakalanmış olan militanlar hareketin temel insan kaynağını oluşturmaktaydı. Seriyeye'nin hareketinin aksine Cihad hareketi daha farklı kesimlerden insanları barındırmaktaydı. Farklı meslek gruplarından insan ve üniversite öğrencilerinden müteşekkildi. Farac'a göre cihad İslam'ın temel ibadetlerinden bir tanesi, hatta en önemlisidir. Zira Farac, İslam'ı yalnızca ibadete ve ilim tahsil etmeye indirgeyen akımlara karşı çıkmaktaydı. Bu doğrultuda İslam devleti kurmak nihai amaçtı. Farac diğer radikal hareketlerden farklı olarak görüşlerini fıkıh temeline dayandırmaktaydı (Verdani 2011, 170).

Farac, Allah'ın hükümlerinin hâkim kılınmasının tek yolunun İslami düzenin tesis edilmesi olduğuna inanmaktaydı. Kurulu düzenin yöneticileri İslam'dan uzak bir şekilde hükmediyorlardı. Onlara karşı mücadele etmek esastı. Bu mücadelenin yöntemi ise güç kullanmaktı. Sedat suikastı da bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir (Erkilet 2017, 297).

Son olarak, Orta Doğu'daki çoğu İslami hareket tecrübesinde olduğu gibi, Mısır İslami hareketi de zaman içerisinde şiddete karşı şiddet yöntemini benimsemiştir. Ulus devlet rejimlerinin iktidarını sağlamlaştırmak adına muhalefeti bertaraf etmeye yönelik baskı ve şiddet temelli uygulamaları İslami hareket içerisindeki şiddeti artırmış, buna karşılık rejimin baskıları da şiddetlenmiştir. Bu durum karşılıklı radikalleşmeyi meydana getirmiştir (Burgat ve Dowell, 1993, 306).

Sonuç ve Değerlendirme

Orta Doğu'da toplum ve siyaset yapısını anlamak, bölgede İslami hareketlerin ortaya çıkışını, gelişimini ve zaman içerisinde geçirdiği dönüşümü anlamayı gerektirmektedir. Çeşitli sayıda ve ideolojide İslami hareketler tarihten bugüne bölgede var olmuşlar ve toplumun ve siyasetin dönüşümü üzerinde önemli etkiler bırakmışlardır.

İslami hareket kavramı görece modern bir kavram olmakla birlikte, modern öncesi dönemde de İslam temelli toplumsal ve siyasi hareketler var olagelmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan hareketler daha çok İslamcılık kavramı ile nitelendirilmiştir. İslamcılık modern öncesi dönemden başlayarak Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar olan dönemi tasvir etmektedir. İslami hareketler, modernizmle birlikte ortaya çıkarak daha geniş çerçevede bir toplumsal hareketi tasvir etmektedir.

İkinci anlamda ortaya çıkan İslami hareketler sömürgecilik ve Batılılaşma karşılığında ifadesini bulmuştur. 19. yy'dan günümüze kadar çeşitli faktörlerin etkisiyle dönüşüme uğramışlardır. Mısır İslami hareketi de bölgede ilk ortaya çıkan hareket olarak diğer İslami hareketlerin gelişiminde önemli etkilere sahip olmuştur. Mısır İslami hareketi ise ilk ve en geniş örgütlenmeyi gerçekleştiren Müslüman Kardeşler özelinde değerlendirilebilir. Birçok İslami hareket mevcut olmakla birlikte, Müslüman Kardeşler hareketi bölgede bırakmış olduğu tesir ve ülkenin en büyük teşkilatlanması olması bakımından çalışmanın odak noktasını oluşturmuştur. Bunun yanı sıra, Benna öncülüğündeki İhvan hareketi kendisinden sonra gelen hareketler açısından önemli bir esin kaynağı olmuştur. Benna sonrası tüm hareketler gerek onun metodolojisini devam ettirmek gerekse onu eleştirmek adına Benna'ya atıfta bulunmuşlardır. Mısır'da hiçbir hareket kendisinden öncekini reddetmemiş, onların hataları ve eksikleri üzerinden yeni fikirler geliştirmişlerdir. Bu da Mısır'da İslami hareketlerin sürekliliği açısından önemli bir husustur. Diğer yandan, 1960-1980 döneminin radikal İslami düşünce ve hareketlerinin anlaşılabilmesi noktasında Müslüman Kardeşlerin fikri altyapısı, mücadele yöntemi ve zaman içerisinde geçirmiş olduğu dönüşümün incelenmesi büyük öneme sahiptir.

1952 yılında cumhuriyetin kurulması ve 1954 yılında devrimin müttefikleri olan Nasır ve İhvan arasında kopuş yaşanması İslami hareket açısından bir dönüm noktası olmuştur. Nasır rejiminin baskı, kontrol ve şiddete dayalı yönetim anlayışı Seyyid Kutub ideolojisinin ve radikal düşüncenin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. Seyyid Kutub İbn Teymiyye ve Mevdudi çizgisinde hakimiyye ve cahiliyye kavramları çerçevesinde bir İslami direniş metodu geliştirmiş ve düşünceleri Enver Sedat döneminde güçlenen radikal gruplar için temel teşkil etmiştir.

Nasır zindanlarında ağır şartlar altında baskı ve şiddete maruz kalan İslamcılar arasında radikal düşünceler gelişme göstermiştir. Hapis döneminde her ne kadar aksiyona dönüşmemiş olsa da bu dönemde üretilen dini radikalizm düşüncesi, Enver Sedat döneminin hayal kırıklığı, Batı yanlısı politikaları, İsrail ile yakınlaşma, eşitsizlik uçurumunu derinleştiren ve özel teşebbüslere ve yabancı sermayeye ülkeyi açan ekonomi politikaları sonucunda ortaya çıkan radikal, militan gruplar üzerinde önemli etkiler bırakmıştır.

Salih Seriyeye ve Abdüsselam Farac gibi eğitimli isimler radikal ve cihadi hareketlere bu dönemde öncülük etmişler ve Kutub ideolojisinin, kimi farklılıklarla, uygulayıcısı olmuşlardır. Mısır'da radikal düşünce ve hareketlerin ortaya çıkmasına ve güçlenmesine zemin hazırlayan etmenler ulus devlet ideolojisi ve uygulamaları ve ilk dönemlerdeki anlamı taşıyor olmakla birlikte, Selefî düşünce olmuştur.

Orta Doğu'daki çoğu İslami hareket tecrübesinde olduğu gibi, Mısır İslami hareketi de zaman içerisinde şiddete karşı şiddet yöntemini benimsemiştir. Ulus devlet rejimlerinin iktidarını sağlamlaştırmak adına muhalefeti bertaraf etmeye yönelik baskı ve şiddet temelli uygulamaları İslami hareket içerisindeki şiddeti artırmış, buna karşılık rejimin baskıları da şiddetlenmiştir. Bu durum karşılıklı radikalleşmeyi meydana getirmiştir.

Son olarak, çalışmanın geneli itibarıyla şunu da kaydetmek gerekir ki, odak noktası olarak sınırlı bir zaman aralığı ve analiz nesnesi belirlendiğinden göz ardı edilen faktörlerin varlığı kaçınılmaz olmuştur. İslami hareketlerin bölgedeki ve Mısır'daki etkisi, önemi ve çeşitliliği göz önünde bulundurulduğunda bir makalenin sınırları içerisinde derinlemesine ele alınması mümkün olmamaktadır. Bununla birlikte belirli bir dönemi anlayabilmek adına öne çıkan bir nesneyi- buradaki analiz nesnesi Müslüman Kardeşler hareketi- analiz etmek belirli argümanları sunabilmek açısından uygun görünmektedir. Nitekim Mısır'da ortaya çıkan ve kısa süre içerisinde büyüyen ve Mısır toplum ve siyasetinde önemli etkiler bırakan Müslüman Kardeşler hareketi kendisinden sonra meydana gelen İslami hareketleri ve bölgenin diğer ülkelerindeki oluşumları da büyük oranda etkilemiştir. Hareketin bu niteliği temel analiz nesnesi olarak ele alınmasını da gerekli kılmaktadır.

Kaynakça

- Ayubi, Nazih. 1991. *Political Islam: Religion and Politics in the Arab World*. London: Routledge.
- Benna, Hasan. 1987. *Dava ve Davetçinin Hatıraları*. Beşir Eryarsoy (çev.). İstanbul: İşaret Yayınları.
- _____. *Hatıralarım*. 2007. Beşir Eryarsoy (çev.). İstanbul: Beka Yayınları.
- Bozarslan, Hamit. 2018. *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonunda El-Kaide'ye*. 5. Bs. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bulaç, Ali. 2012. "İslamcılığın Oluşumu, Gelişimi ve Bugünkü Durumu". *Umran Dergisi* 215, ss. 36-47.
- Burgat, François ve William Dowell. 1993. *The Islamic Movement in North Africa*. USA: University of Texas Press.
- Büyükkara, Mehmet Ali. 2017. *Çağdaş İslami Akımlar*. 6. Bs.. İstanbul: Klasik yayınları.
- Clevelend, William. 2015. *Modern Ortadoğu Tarihi*. Mehmet Harmancı (çev.). İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Çakmaktaş, Nurullah. 2014. "İslami Hareketlerin Sosyolojisi: Mısır'da Selefî Hareket", Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi. Marmara Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü.
- Erkiilet, Alev. 2017. *Orta Doğu'da Modernleşme ve İslami Hareketler*. 7. Bs., İstanbul: Büyüyen Ay Yayınları.
- Hourani, Albert. 2016. *Arap Halkları Tarihi*. 12. Bs. Yavuz Alogan (çev.). İstanbul: İletişim Yayınları.
- İbrahim, Saadettin. 1984a. "Mısır'ın Militan Müslümanları", *İktibas Dergisi* 4 (75), ss. 8-11.
- _____. 1984b. "Mısır'ın Militan Müslümanları", *İktibas Dergisi* 4 (78), ss. 7-8.
- Kara, İsmail. 1997. *Türkiye'de İslamcılık Düşüncesi: Metinler/Kişiler*. 1. Cilt, 3. Bs., İstanbul: Kitabevi.
- Kepel, Gilles. 1985. *Muslim Extremism in Egypt: The Prophet & Pharaoh*. USA: University of California Press.
- Kutub, Seyyid. 1987. *Dünya Barışı ve İslam*. çev. Bekir Sadak. İstanbul: Ebru Yayınları.
- _____. 2016. *İstikbal İslam'ındır*. Faik Akcaoğlu (çev.). İstanbul: Beka Yayıncılık.
- _____. 2019. *Yoldaki İşaretler*. Kübra Öztürk (çev.). İstanbul: Risale yayınları.
- Lia, Brynjar. 2014. *Müslüman Kardeşlerin Doğuşu 1928-1942*. İhsan Toker (çev.). 3. Bs., İstanbul: Ekin Yayınları.
- Malhem, Mohamad Jaber. 2019. "Parlamentar Siyasette İslami Hareketler: Mısır Müslüman Kardeşler Hareketi", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Pargeter, Alison. 2016. *Müslüman Kardeşler: Muhalefetten İktidara*. Semih Çelik (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Povey, Tara. 2015. *Social Movements in Egypt and Iran*. London: Palgrave Macmillan.
- Tignor, Robert L.. 2011. *Egypt: A Short History*. USA: Princeton University Press.
- Verdani, Salih. 2011. *Mısır'da İslami Akımlar*. 1. Cilt. Halil Rahman Açar (çev.). Ankara: Fecr Yayınevi.